

Moss kommune
BYLAB
Byantikvar Berit Kolden
her

Uttalelse til "Kommunedelplan for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap 2017 - 2029

Mossefossens Venner har mottatt ovennevnte plan til uttalelse.

Det kan konstateres at byantikvaren har gjort et grundig arbeid. Det foreliggende planforslag er omfattende og innholdsrik, og danner et godt grunnlag for det videre arbeid med å ivareta byens viktigste kulturminner og historiske avtrykk fra byens utvikling. Det kan dessverre også konstateres at svært mye av byens gamle særpregede bebyggelse og andre kulturhistoriske særtrekk er blitt ofre for utviklingens gang. Når vi i tillegg vet at byen i de kommende år vil gjennomgå en omfattende vekst med fortetting, nedbygging av arealer og rivning av et stort antall boliger/bebyggelse, blir en solid forpliktende kulturminneplan desto mer viktig for å unngå en påtagelig økende historieløshet.

Det blir derfor viktig å få planen solid politisk forankret, og førende for byens administrasjon og fagetater. Her vil en byantikvar med nødvendig støtteapparat, kompetanse, nettverk, lokalkunnskap, kapasitet og innflytelse få avgjørende betydning.

Mossefossens Venner er naturlig nok mest opptatt av historien og kulturminnene i nærområdene omkring Mossefossen (byens vugge), men også av Mosseelva og hele vassdraget ovenfor. Vannkraften, vassdragsreguleringene, landbruket, kulturlandskapet, tømmerfløtingen, ferdsel, båttrafikk, fiske, jakt, folkehelse, friluftsliv, biologisk mangfold, naturopplevelse og uttak av naturressurser (feltspat, torv, tegl m.m.) er alle sentrale elementer som har etterlatt "fotavtrykk" som naturlig bør kunne gjenfinnes i kulturminneplanen.

Vi registrerer og er tilfreds med at flere av de innspill vi har kommet med, under arbeidet med planen, er tatt med. Vi har forståelse for at det må gjøres prioriteringer og foretas utvalg. Det oppleves imidlertid som et savn, at flere kulturminner i og langs de vassdragsnære områder oppstrøms er lavt prioritert og svakt representert, sammenliknet med andre deler av byen. Byens største naturlige øy, Dillingøya, er nærmest usynlig. Det anbefales at dette blir nærmere vurder i det videre arbeid med planen, og tillater oss å fremme noen forslag.

Kulturlandskap og industrielle kulturminner

Av gårder og kulturlandskap i de vassdragsnære områder (tidligere Vassbygda med Dillingøy) er kun den flotte gården Vanem (Varneid) med fra en tidligere plan. Det ser også ut til at restene etter den godt bevarte dammen i Vanembekken/Møllebekken er registrert. Denne gårdsdammen er ett av flere eksempler på at selv små sidebekker tidligere ble benyttet til maling av korn.

Det bør vurderes å inkludere flere gårder og tidligere virksomheter i planen.

Spesielt synes Gården Nore å være kvalifisert. Et flott gammelt og godt vedlikeholdt våningshus med stabbur og driftsbygninger, blir snart liggende som en kulturhistorisk øy i et større næringsområde omkranset av ruvende industribygninger. Gården ble ryddet før år 800, og navnet Nore skriver seg fra den tiden vannstanden i Vansjø lå vesentlig høyere og Norebekken var et trangt sund fra Mosseelva og inn til Noretjern. Ett av mange bevis på at Vansjø er en senket innsjø.

På Dillingøya er det også flere bruk og spor etter virksomheter som bør vurderes tatt med i planen. Dillingøy gård ble ryddet i vikingtiden. Nær gården finnes et gammelt sagbruk, og mange navn på øya er historisk interessante. Gårdene Eklund, Sørpa og Nesenga bør også vurderes nærmere.

Virksomheten som har foregått på Dilling Leir er av nasjonal historisk interesse, og bør kanskje derfor være omtalt i en kulturminneplan?

Det kanskje mest interessante kulturminne på øya er den gamle torvstrøfabrikken og de store torvmyrene innenfor. Selv om selve fabrikken - som var i drift i første halvdel av 1900-tallet - for lengst er rast sammen, finner vi fortsatt fundamentene, og den tidligere bestyrerboligen er i bruk som fritidseiendom for etterkommerne av fabrikkens tidligere eier. På myrene ser vi fortsatt tydelige spor etter torvskjæringen. I Årvollbukta i Rygge eksisterer fortsatt fabrikkens lagerbygning.

Torvmyrene representerer det arealmessig største dokument på at Vansjø ble senket med 1-2 meter i andre halvdel av 1800-tallet. Senkningen medførte at myrene kunne dreneres, tørrlegges og klargjøres for uttak av torv

Samferdsel og infrastruktur

De gamle brokarene ved Rødsund er tatt med, men ikke de flotte brokarene fra den gamle Krapfossbrua. Begge er flotte tekniske konstruksjoner fra byggingen av Vålerveien i 1865. Siden Krapfoss er mer sentrumsnært, bør evt. Krapfoss erstatte Rødsund, som sikker vil inngå i en kulturminneplan for Våler. Her kan bemerkes at endringen av navnet på den sentrumsnære delen av Vålerveien til Abels gate, er et uheldig bidrag til historieløshet om det det imponerende veiprojekt som ble gjennomført på rekordtid for mer enn 150 år siden (jfr. dagens manglende løsning for Rv 19).

I tillegg til Krapfossdammen fra 1867, og Sponvikdammen fra 1886 representerer også utsprenningene i de tidligere strykene; Vrangen (Øvre Vrangen) og Hanan (Nedre Vrangen); viktig historiske og godt synlige bekreftelser på de omfattende regulerings- og senkningstiltak som ble gjennomført i siste del av 1800-tallet. I forbindelse med den pågående debatten om endring av reguleringsreglementet for Vansjø, er det konstatert stor mangel på kunnskap om at Nedre Vansjø ble hevet med ca. 1 meter, og Øvre Vansjø ble senket med ca. 1,5 meter da Krapfossen ble sprengt bort, og reguleringsdammen ble flyttet til Sponvika.

Denne reguleringen medførte at båter kunne trafikkere innsjøen fra sentrum og helt inn i innerste kroker i Vansjø. Det var også flere som forsøkte seg med kommersiell rutebåttrafikk. Dette varte fram til ca. 1910, da veiutbygging og biler gjorde rutebåtene mindre konkurransedyktige.

Disse viktige spor etter vassdragsreguleringene bør få plass i kulturminneplanen.

Offentlige institusjoner, kultur og idrettsbygg

Skytterhuset ved Holmsbo på Krapfoss ble bygget på dugnad av materialer fra rivning tyskerbrakker i Rygge etter krigen. Bygningen har i ca. 70 år vært en viktig arena for skytterlag som har fostret norgesmestre og skyttere i verdensklasse. Men - kanskje enda viktigere - har huset vært en svært viktig sosial møteplass og forsamlingslokale for mange lag og foreninger på byens beste østkant. I flere år fungerte huset som ungdomsherberge og en tid som reservelokale for Krapfoss skole. Bygningen er i dag i dårlig forfatning. En plass i kulturminneplanen kan kanskje bidra positivt som motivasjon til oppussing og restaurering?

På den andre siden ligger Rundhuset i Nesparken. Denne fredfylte byparken tett på byens sentrum - etablert og inspirert av de svenske folkeparker - er et annet flott eksempel på den fantastiske dugnadsånd som rådde i landet og byen i gjenreisningstiden etter krigen. Det norske begrepet DUGNAD fortjener en plass i en kulturminneplan. Nesparken har fungert som en glimrende arena for store og små kulturarrangementer i mange år. Her var det vært hoppbakke, stupe- og svømmearena, danseplasser og restaurant med danselokale m.m. I en tid der byen vokser i et rasende tempo, vil en sentrumsnær folkets arena for fred og ro - men også med muligheter for både intime og mer spektakulære utendørs arrangementer - få en stadig større betydning - unik for byen Moss!

Nesparken bør derfor vernes for fremtiden, og få sin plass i kulturminneplanen. For helhetens skyld bør Tollertangen og Furututen inngå i en slik vernesone.

Endring av historiske navn

Eiendomsutviklere og meglere har i de senere år vært svært så kreative når det gjelder å sette nye og mer markedsvennlige navn på boligprosjekter. Sponvika blir til Elvebredden/Kongsåsen, Krogs voldnebb er blitt til Vansjø Vest, Erikssaga/Trudvang til Vansjø Terrasse osv. Når historiske navn forsvinner bidrar dette over tid til at sporene fra byens historie og utvikling blir stadig mer utydelige. Denne historieløshet kan kanskje motvirkes ved at kulturminneplanen suppleres med et kart som viser de opprinnelige historisk korrekte navn på steder, nedlagte gårder og husmannsplasser m.v.

Byantikvaren kan kanskje bidra ved å oppfordre borettslag og sameier til å ta tilbake de gamle navn for sine respektive områder?

Om ønskelig stiller undertegnede gjerne opp for å utdype og supplere denne uttalelsen, og kan også tilby befaring med båt for byantikvaren med støttespillere.

På vegne av Mossefossens Venner
Vennlig hilsen

Per Arild Simonsen